

Dolores Miškulin

KNJIŽEVNE TEME U RIJEČKOJ PERIODICI NA TALIJANSKOME JEZIKU OD 1900. DO 1919. GODINE

dr. sc. Dolores Miškulin, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija, izvorni znanstveni članak

UDK 82:050](497.5 Rijeka=131.1)"1900/1919"
050(497.5 Rijeka=131.1):82]"1900/1919"

Usprkos obilju građe riječke periodike na talijanskome jeziku u drugoj polovici 19. st. i početkom 20. st. u nas su izostala njezina cjelovita i sustavna istraživanja, te njezino suvremeno i objektivno vrednovanje. Želeći doprinijeti rasvjetljavanju te boljoj analizi nedovoljno proučene građe talijanskih publikacija u Rijeci, pokušali smo sa suvremene točke gledišta sagledati društveno-povijesni kontekst u kojem se pojavljuje predmet našeg interesa, proučiti dostupne pisane dokumente, te činjenično vrednovati književne pojave unutar zadanog korpusa. Primjerima smo nastojali potkrijepiti tezu da su književne teme u našim mjesnim novinama i časopisima talijanskoga jezičnog izraza, uz detaljnije upoznavanje talijanske književne baštine, doprinijele cjelokupnomu našem kulturnom događanju kroz otvaranje estetskih obzora čitatelja i određenog broja stvaralaca, te dobrim dijelom pridonijele prožimanju dviju kultura. Ispitivanjem, sistematizacijom i klasifikacijom književnih tema zaključili smo da su riječke novine i časopisi kao najznačajniji medij povijesnog razdoblja koje smo razmatrali imali važan i dinamičan udio u procesu koji je postepeno doveo do promjene stanja duha, pogleda na društvo i umjetnost, način mišljenja i djelovanja. Kroz naš smo prilog pokušali rekonstruirati i oteti zaboravu jedan, po našem mišljenju, vrijedan segment riječke kulturne baštine.

Ključne riječi: *novine; časopisi; književne teme; multikulturalnost; riječka književnost*

Uvod

Periodične su publikacije izvorni dokument za interpretaciju određenoga povijesnog trenutka i svjetonazora.¹ Stoga je svrha ovog rada da ispitivanjem, sistematizacijom i klasifikacijom književnih tema u riječkim novinama i u časopisima talijanskog

¹ Hergešić, Ivo, *Hrvatske novine i časopisi do 1848.*, Zagreb, 1936., str. 95.

izraza, kao izvornim dokumentima u povijesnom razdoblju omeđenom početkom 20. stoljeća pa do 1919. (koje se u riječkoj književnoj povijesti može uvjetno nazvati razdobljem *riječke književne moderne* ili talijanskom terminologijom *dekadentizma*²) pokuša barem dijelom rekonstruirati i oteći zaboravu jedan vrijedan dio riječke kulturne baštine. Nova duhovnost u sinergiji s nacionalnom borbom postaju zajedničkim nazivnikom za najveći dio književnog stvaralaštva na talijanskom jeziku kroz razdoblje 1900. – 1919. Takva je duhovnost rezultirala novim kulturnim i društvenim potrebama rastućega grada koje su se odrazile u novim oblicima umjetničkog izraza. U časopisima se organizirano izražavao sustav novih ideja novih generacija, nova kulturna svijest i novi sustav kulturnih vrijednosti.

1. Problematika riječke periodike na talijanskome jeziku

Pokušali smo sa suvremene točke gledišta sagledati društveno-povijesni kontekst u kojem se pojavljuje predmet našeg interesa, proučiti dostupne pisane dokumente te činjenično vrednovati književne pojave unutar zadanog korpusa. Cilj nam je bio rekonstruirati oblike i načine na koje je pojedini list nastojao pružiti informaciju s područja književnosti ne bi li čitatelje upoznao s tom tematikom. Pokušali smo potkrijepiti primjerima tezu da su književne teme u našim mjesnim novinama i u časopisima talijanskoga jezičnog izraza, uz detaljnije upoznavanje talijanske književne baštine, pridonijele cjelokupnomu našem kulturnom događanju kroz otvaranje estetskih obzora čitatelja i određenog broja stvaralaca te dobrim dijelom pridonijele prožimanju dviju kultura.

Svoju smo tezu izložili kroz kulturološku i književno-kritičku analizu priloga o književnim temama u prikazu devet najznačajnijih novina i triju časopisa u razdoblju između 1900. i 1919.³

Gotovo povlašteno mjesto u našem radu dobili su upravo *riječki autori* talijanskog izraza koji po suvremenim kritičkim mjerilima možda ne bi bili uvršteni u antologijsku zbirku, ali svojim priložima izvorno i neposredno svjedoče o tadašnjemu kulturnom i duhovnom stanju u našem gradu. Samim tim njihovi prilozi posjeduju svojevrsnu dokumentarnu vrijednost.

² Riječka moderna, zbog složenih razloga koje ćemo u nastavku izložiti, bilježi stanovite retardacijske pojave, bilo u odnosu na hrvatsku modernu, čiji početak književna kritika smješta oko 1895. ili 1897. g., bilo u odnosu na talijanski dekadentizam, čije se značajke zamjećuju počevši od devedesetih godina 19. stoljeća, a već i sam po sebi vremenski zaostaje za analognim pojavama modernizma diljem Europe.

³ Od novina su to: „La Bilancia” (1900. – 1919.), „La Voce del popolo” (1900. – 1915.), „La Difesa” (1900. – 1901.), „Il Popolo” (1902. – 1919.), „Il corriere” (1907. – 1909.), „La Giovine Fiume” (1907. – 1910.), „Il Lavoratore” (1909. – 1913.), „Il Giornale” (1912. – 1919.) i „Giornale Cinema Parigi” (1913. – 1914.). Od časopisa su to: „Arco romano” (22. 1. – 30. 4. 1905.), „La Vedetta” (1906. – 1907.) i „Annuario del Circolo letterario di Fiume” (1912. – 1914.).

2. Riječke novine na talijanskome jeziku

Od prvih novina koje su se pojavile u Rijeci 1813. pod nazivom „Notizie del giorno”, pa kroz cijelo 19. stoljeće, riječke periodične publikacije doživjele su snažan procvat. Razdoblje između 1907. i 1910. predstavlja doba najvećeg procvata periodike u Rijeci. U tom razdoblju nalazimo 13 periodičnih publikacija od kojih 9 na talijanskom jeziku, te po dvije na hrvatskom i mađarskom jeziku.

2.1. La Bilancia (1867. – 1919.)

Poseban je značaj lista „La Bilancia” (1867. – 1919.), glasila riječkih liberala, koji je kroz više od pedeset godina iz humorističkog lista s raznolikim sadržajem prerastao u političko-trgovačko-pomorski list na čijim je stranicama zapisana burna riječka povijest, od razdoblja *provizorija* i *corpusa separatuma*, pa do D’Annunzia. Novine su postigle za ona vremena ogromnu tiražu od 3000 primjeraka, te bile široko rasprostranjene čak i po Istri, Dalmaciji i šire, do Pešte i Beča. U sklopu lista izlazi i dvojezični, talijansko-mađarski službeni list „Avvisatore – Foglio ufficiale del regio ungarico Governo marittimo”. Između 1913. i 1914. list mijenja uređivačku politiku te postaje iredentističko glasilo na čelu s Druscovichem i Armandom Hodnigom. Nakon atentata na Franju Ferdinanda u Sarajevu, odnosno od 26. srpnja 1914. stupa na snagu zakon o preventivnoj cenzuri tiska zbog kojeg velik dio periodike biva zaplijenjen ili podvrgnut cenzuri.

Prateći književne priloge u „Bilanci” kroz to dugo vremensko razdoblje, dobivamo uvid u mijenu književnog ukusa. Njihov podlistak donosi popularne romane (posebice sa socijalnom tematikom), novele, pripovijetke i povijesne teme. Interes za povijesnu tematiku se postepeno budi, no za razliku od preporodnih iskustava u našim krajevima i šire, gdje su se povijesna istraživanja vršila u želji za očuvanjem kulturne baštine, pojačano zanimanje za riječka povijesna istraživanja (tzv. *studi patrii*) govori u prilog želji riječkih Talijana za dokazivanjem nacionalne pripadnosti kroz veličanje nacionalnih mitova. Svojim će se povijesnim priložima u „Bilanci” javiti i Giuseppe Vassilich. Uspjeli je umjetničke kritike (npr. o suvremenim umjetničkim stremljenjima, te dekadentizmu) potpisivat će Arcano d’Aurora (pravim imenom Piero Pillepich).

2.2. „La voce del popolo” (1889. – 1915./1921.)⁴

U podlistku tih novina redovito su izlazili romani u nastavcima, a za razliku od ostalih dnevnika, bar u početku je „La Voce” donosila i priloge slavenskih pisaca (npr. Čehova i Šandora Gjalskog). Čitalačkoj publici najomiljeniji su pak bili ljubavni romani među kojima je najzapaženiji ostao *I peccati di una sartorella* ovvero *Amore e disprezzo*. U poeziji se javljaju pretežno ljubavni soneti po uzoru na Lorenza Stecchettija (pravim imenom Olindo Guerrini), dok kao svojevrsni fenomen možemo zabilježiti da će taj omiljeni autor s istom pjesmom *Serenata* gostovati čak tri puta u listu kroz vrlo kratko vremensko razdoblje (br. 4904, 4919 te 5380).

⁴ U tom listu surađivali su najveći pobornici autonomaštva, Michele Maylender i Riccardo Zanella.

Od uspješnijih stihova na književnom jeziku bilježimo one koje pod pseudonimom potpisuje Arcano d'Aurora (pravim imenom Piero Pillepich), dok su dijalektalni uradci potpisani pseudonimima Azzecagarbugli, Patacheo, Don Pirlone i Caronte. Javljaju se i stihovi mađarskog pjesnika Petőfija u prijevodu Francesca Sirole. Cavaliere di garbo objavljuje mali broj dijalektalnih stihova, ali njegova pjesma *La nostra lingua*, koja je izašla u broju od 22. ožujka 1913., postat će svojevrsnom himnom italofonog dijela Riječana toga doba.

Zanimljivo je zamijetiti kako se u skladu s pjesničkim sadržajima u listu kroz razdoblje izlaženja lista mijenjao ukus čitatelja u pogledu poezije. Od uradaka u prvim godinama 20. stoljeća kod kojih prevladavaju lokalne, svakidašnje teme koje na šaljiv način obrađuju lokalni pjesnici (Don Pirlone i Caronte), prema klasicističkim i retoričkim stihovima Carduccijevih sljedbenika (Giuseppe Liparini, Leopoldo Marengo, Ferdinando Russo, Renata Massa, Giovanni Cena, pa čak i Arturo Graf). Takva je poezija posebno dobro prihvaćena možda i zbog sličnosti nadahnuća s duboko ukorijenjenom riječkom tradicijom prigodničarskih pjesama (npr. Nicolò Biasi, Riccardo Pitteri). Verizam nastupa nešto kasnije uradcima Ade Negri, koja uvodi socijalne teme. Najistaknutije mjesto u tom okviru, međutim, svakako pripada ljubavnim pjesmama s erotskim prizvukom Lorenza Stecchettija⁵.

2.3. „La Difesa” (1897. – 1901.)⁶

Dijalektalnim se stihovima sa zajedničkim nazivnikom *Le sfuriae*, *Le spatolae* ili *Le zontade* javlja Bastian Pilela detto il Nuvolo, koji se ironičnom kritikom okomljeva najčešće na gradske vlasti, ali i druge gradske anomalije. Uskoro se između tog autora i drugoga dijalektalnog autora, tzv. Tignole, započinje polemika koja će se odvijati na stranicama lista. Na tragu stare tradicije prigodnog pjesništva ni ovdje neće izostati pokoji takav uradak (kao npr. pjesma Luigia Pavie iz 1900. g. *Alla Maestà della Regina di Savoia*). Kroz pjesničke priloge zamjećujemo osjetljivost prema socijalnom pitanju i radničkom sloju stanovništva koji je već dostatno brojčano ojačao i znatno financijski osiromašio u tim kriznim godinama. Podlistak je sve redovitiji, a tematski raspon priloga je izuzetno raznolik. Kao ilustraciju spominjemo podlistak broja 1 iz 1901. g., koji donosi izuzetno velik broj književnih priloga.

Od suradnika spominjemo dr. Gina, koji se javlja poezijom, prozama te jednočinkom pod nazivom *Il ritorno*. Rubrika *Letteratura ed arte* donosi književne osvrti i

⁵ Kao reakciju na filozofski pozitivizam i književni verizam nalazimo misticizam, neoidealizam i katolički modernizam Antonia Fogazzara, Angiola Silvia Novara, Maddalene Marengo. Na idealističkim osnovama i osobnom psihološkom iskustvu temelji se zatim pjesništvo u maniri Pascolija (npr. Angiola Orvieta, Enrica Panzacchija), koje nas uvodi u veliko razdoblje dekadentizma (s D'Annunzijem i drugima) te sutonskog pjesništva (s Guidom Gozzanom, Amaliom Guglielminetti, Marinom Morettijem i Rachelom Botti-Binda) koje kulminira u razdoblju prije prvoga svjetskog rata.

⁶ Taj je list političko-trgovačko-literarni tjednik, poluslužbeno glasilo riječkih autonomaša na čelu s M. Maylenderom. Iz političkih razloga postaje čestom metom cenzure te je u više navrata zbog članaka s političkim temama spriječena njegova distribucija.

kritike među kojima bismo istaknuli osvrt na djelo *Mezze tinte* Antonia Battare, koji je potpisao r. g. (pretpostavljamo Riccardo Gigante). Rubrika *Anfiteatro Fenice* upozna je nas sa sudbinom predstave *Come le foglie* Giacoma Giacose te nam daje uvid u mnoge druge predstave toga doba.

2.4. „Il Popolo” (1902. – 1920.)⁷

Obiman dio lista zauzimaju teme iz kulture i umjetnosti, a u sklopu lista je i humoristički dodatak *Caporal Bum*. Za nas je najzanimljivija njegova rubrika *L'albo delle poesie*, koja objavljuje najvećim dijelom dijalektalne pjesme raznovrsnog sadržaja. Arturo Caffieri umjetničkim će imenom de Rocambole potpisivati dijalektalne pjesme pretežito socijalne tematike. Russeto, pravim imenom Ocare Russi, mladi je pjesnik koji gleda svijet kroz dozu ironično-sarkastične kritike i svoje viđenje oblikuje u zbirci satiričnih dijalektalnih soneta *Cattiverie!* (1907.) Kao suradnik lista pojavljuje se već ranije spominjani Arcano d'Aurora, pravim imenom Piero Pillepich⁸, koji 1904. objavljuje zbirku *Alma verita* s anarhističko-antiklerikalnim prizvukom, te književne kritike, studije i drugo. Uz već spomenute pjesnike svojim se dijalektalnim sastavcima javljaju i Carambol te Tojo de San Bastian (pravim imenom Vittorio Farina). U listu će se javiti i pisci socijalističkih ideja (npr. autor pod pseudonomom Domokos te Giuseppina Martinuzzi).

Rubrika *Cronaca d'arte* donosi čitav niz podataka o umjetničkim zbivanjima u gradu, dok *Pubblicazioni* donosi osvrte na najnovija izdanja, te predstavlja vrijedan putokaz u tiskarskoj produkciji, ali i o prijemu takvih djela kod riječke publike. U tom je kontekstu važan osvrt na *Cattiverie!* Oscarrea Russija ili *Sonetti fumani* Cavaliera di garba. Rubrika *Teatri e concerti* donosi osvrte na gotovo sve premijere i odjek kazališnih djela kod publike.

2.5. „Il Corriere” (1907. – 1909.)⁹

Gotovo u svakom broju nalazimo po jednu pjesmu talijanskog autora, najčešće s ljubavnom temom (često srednjovjekovnog ugođaja) ili temom intimne naravi, a mnogo rjeđe socijalnom temom (Ada Negri, Mario Rapisardi, Francesco Pastonchi i Riječanin Arcano d'Aurora). Vrlo rijetko nalazimo prijevod stihova nekoga stranog autora (npr. Tennysona). Kao zanimljivost navodimo da je od veljače 1909. u listu izašao niz prijevoda pjesama Petra Preradovića. Uz poeziju, redovna je rubrika *Teatri e concerti* donosila osvrt na značajnije predstave.

⁷ „Il Popolo” (1902. – 1920.) list je manje radikalne struje riječkih autonomaša (kasnije Lega autonoma), a vodio ga je Tršćanin Umberto Corradini. Mnogo je puta list zbog protumađarskih istupa bio podvrgnut oštroj kritici.

⁸ Znalci Pillepicha smatraju najoriginalnijim i najobrazovanim pjesnikom svoje generacije. Njegov književni put ocrtava razvoj riječke književne moderne od antiklerikalno-mističnog do zakašnjeloga preporodnog kompleksa i time pokazuje afinitet poetičkim odabirima talijanskog dekadentizma.

⁹ „Il Corriere” (1907. – 1909.) bio je nezavisni demokratski dnevnik koji je počeo izlaziti krajem 1907., neposredno nakon borbi između frakcija autonomističke stranke te prevlasti radikalnije frakcije prof. Zanelle.

2.6. „La Giovine Fiume” (1907. – 1910.)

„La Giovine Fiume” (1907. – 1910.) glasilo je istoimenog društva talijanske irendenističke omladine među kojima su najveći zagovornici bili braća Gigante, Icilio Baccich, Lionello Lenaz i Egisto Rossi. Osim političkih vijesti, list donosi novosti iz kulture, kazališnog i umjetničkog života. U listu se javljaju satirički dijalektalni stihovi u antejskoj tradiciji pod nazivom *Spatolae de Pinco Pilela deto Gnifa*. Riccardo Gigante, pod pseudonimom F. P., mladog narednika austrijske žandarmerije, objavljuje satiričke pjesme u kojima ismijava i izvrgava ruglu lik austrijskog cara pod pseudonimom Ferdinanda Pasottija. Pjesme će 1910. sakupiti i objaviti u zbirci *I. R. Sergente di gendarmeria a Rovereto, veterano dell'annessione*, u izdanju E. Mohovicha. Kao kuriozum u listu nalazimo pjesmu pjesnika iz 14. stoljeća Franca Sacchettija pod nazivom *Canzone distesa di Franco Sacchetti fatta in Schiavonia*.

2.7. „Il Lavoratore” (1909. – 1912.)¹⁰

U člancima tog lista naglašeno je radničko pitanje, socijalna kritika, socijalističke ideje, te kritika upućena kleru. Kroz list se vrlo dobro ocrtavaju društveno-političke prilike predratnog razdoblja. U listu će se pojaviti kritički osvrt na neka književna djela (npr. *Flos vitae* Vincenza Hosta), te na opus nekih pisaca povodom njihove smrti (npr. Maria Rapisardija ili Pascolija).

Pod zbirnim nazivom „Fogli elettorali” 1911. izlaze „La bandiera”, „Il Fiumano”, „L’aquila”, „La riscossa” i „L’epurazione”. Ambicije su im izrazito političke naravi, a književnih i kazališnih priloga, osim nekoliko pjesama, gotovo i nema.

2.8. „Il Giornale” (1912. – 1920.)¹¹

Prilog tog lista *Il Giornale della Domenica* donosi mnogo vrijednih uradaka od kojih je najviše pjesama. Velik dio su prijevodi pjesama kao npr. Petőfijevi stihovi u prijevodu Francesca Sirole ili proznih djela (npr. roman O. Wildea *Portret Dorian Gray*), kao i priče pretežito istočnjačke tradicije. Stoga se kroz ovaj list primjećuje u riječkim okvirima najizravnije otvaranje prema ostalim europskim kulturama, ali i svjetskoj kulturi općenito.

2.9. „Giornale Cinema Parigi” (1913. – 1914.)¹²

Vrlo popularni romani u nastavcima, koji su se u tom razdoblju kroz podlistak listova učestalo javljali, odraz su ukusa toga vremena. Najčešće su to francuski i engleski

¹⁰ „Il Lavoratore” (1909. – 1912.) bio je subotnji socijalistički tjednik, nasljednik lista „Il Corriere”.

¹¹ „Il Giornale” (1912. – 1920.) isprva su mađarofilске, pa talijanaške političko-trgovačko-pomorsko-financijske dnevne novine.

¹² „Giornale Cinema Parigi” (1913. – 1914.) bio je zanimljiv dvojezični (mađarsko-talijanski) tjednik koji je uz tjedni program kina Parizi (Pariz) donosio i poneki književni prilog. Tiskao se u tiskari E. Mohovicha, a glavni urednik mu je bio Camillo Fiorello.

romani, a mnogo rjeđe romani talijanskih autora. Najčešće su teme ljubav i avanture, dok su vrlo česti i socijalni romani, a tek poneki obrađuje povijesne motive.

3. Riječki časopisi na talijanskome jeziku

Premda su „Almanacco Fiumano”¹³, „Astrologo di Fiume”¹⁴ i „Vita fiumana”¹⁵ tek godišnjaci s književnim prilogima, važno ih je zabilježiti kao svojevrsne preteče časopisa koji će donositi vrijedne literarne sastavke, odnosno književnih časopisa na talijanskome jeziku. Domet i tip uređivanja časopisa bila je svojevrsna novost za izdavačku djelatnost u Rijeci¹⁶. Posebno mjesto pripada časopisima koji predstavljaju izdavačku antologiju riječke književnosti na talijanskome jeziku u kojoj će se pored već afirmiranih književnih imena naći mladi, moderni umjetnici. Temeljeći se na ranijim književnim modelima eklekticizma, pjesništva prigodničarskog tipa, te antejskog predznaka, a sve u službi afirmiranja nacije, nova će književna generacija riječkih pisaca svojim uradcima pokušati ostvariti prijelaz ka vodećim modernim europskim književnim trendovima na sebi svojstven način.

3.1. „Arco romano”

Taj časopis je izlazio samo tri mjeseca u proljeće 1905., tako da je izašlo samo petnaest brojeva. Uz pjesme na talijanskome jeziku i fiumanskom dijalektu donosio je vijesti iz svijeta glazbe, literarne članke, natječaj za najbolju novelu, zagonetke, šale, povijesne članke i drugo. U njemu su objavljivali i pjesnici: Vincenzo Host, Toio de San Bastian, Luciano Croci, Cosimo Battestini, Saul Einesia, Ida Finzi (Haidèe), Gigi Pelizzari, Fiorello d’Arsoli i mnogi drugi. Gino Antony u časopisu objavljuje roman u nastavcima pod nazivom *Laurana*, te komediju *Salvata!* Kazališni život bit će tema vrlo uspješne rubrike *Alla ribalta*. Književnu kritiku potpisuje Egisto Rossi.

¹³ „Almanacco Fiumano” izlazio je sredinom 19. stoljeća, a velik broj priloga donosi teme iz povijesti, statistike, zemljopisa, trgovine, pomorstva i raznih drugih zanimljivosti. Od pjesama koje nalazimo najveći je dio prigodnog karaktera, u duhu riječke tradicije prigodničarskog pjesništva.

¹⁴ „Astrologo di Fiume” godišnjak je raznolikog sadržaja, a njegovi su prilozi bez imena autora, pa je za pretpostaviti da velik dio njih proizlazi iz pučke tradicije.

¹⁵ „Vita fiumana” (1896. – 1897.) prvi je pravi riječki književni časopis na talijanskome jeziku koji donosi i teme iz znanosti, umjetnosti te riječke povijesti. Nerijetko se kao suradnici pojavljuju više ili manje afirmirani talijanski pjesnici od kojih su riječki autori preuzimali poetske obrasce. Najveći je pjesnički uzor toga doba svakako bio Lorenzo Stecchetti, koji je čak uveo svojevrsnu književnu modu soneta.

¹⁶ Osim časopisa s književnim temama, utemeljuju se časopisi za povijesna istraživanja, od kojih je najpoznatiji „Buletto della Deputazione Fiumana di storia Patria”, čiji je idejni začetnik prof. Fest, dok je Egisto Rossi osnivač istoimenog povjerenstva (za domovinske studije).

3.2. „La Vedetta” (1906. – 1907.)¹⁷

Prilozi „Vedette” sasvim su novi, prvi put objavljeni prilozi. Posebno su zanimljive moderne, kratke i vrlo informativne recenzije novih knjiga i osvrti na članke iz raznih časopisa, kao i pregledi važnih umjetničkih, znanstvenih i književnih zbivanja jer kroz tu prizmu dobivamo uvid u duhovno stanje u Rijeci toga doba. Za „Vedettu” će pisati veliki niz poznatih ili manje poznatih pisaca: Cesare Rossi, Guido Mazzoni, Renato Fucini, Riccardo Pitteri, Ida Finzi (Haidèe), Vincenzo Host, Giulio Caprin, Domenico Giulioti, Mario Sterzi i niz drugih. Upravo takav velik broj suradnika svjedoči o njezinoj važnosti u literarnim krugovima toga doba¹⁸. Posebno su važni broj 11 od 25. veljače 1907., koji je posvećen Goldoniju, te broj 12 od 1. travnja 1907., tematski broj posvećen G. Carducciju.

Od proze će se najčešće naći novele, a pojavljuju se i vrijedne umjetničke kritike i osvrti (npr. Egista Rossija i Francesca Sirole). Gemma Harasim objavljuje vrijedni esej *Figure di donna nella letteratura e nell'arte italiana*, u kojem analizira lik žene u talijanskoj umjetnosti kroz različita povijesna razdoblja. Zavičajnim povijesnim temama najviše se bavio Giuseppe Vassilich, a postojala je i kazališna rubrika *Note in margine* s osvrtima i novostima iz kazališnog svijeta. U časopisu je izašao i velik broj prijevoda, neki od kojih pripadaju mađarskoj književnosti¹⁹. Tu npr. spada riječki dijalektalni pjesnik Mario Schittar, koji stvara pod izravnim utjecajem Sandora Petöfia i prevodi mnoge njegove pjesme, Antonio Fonda koji objavljuje prijevod dramske poeme poznatog mađarskog pjesnika E. Madácha *La tragedia dell'uomo*. Pietro Zambra i E. Brelich okušali su se u prevodima romana M. Jokaia, najvećeg mađarskog pisca 19. stoljeća, Francesco Sirola objavljuje prijevod *Opsade Sigeta* Nikole Zrinjskog, dok je Silvino Gigante velik dio svog rada posvetio prijevodu mađarskih narodnih napjeva (*Canti popolari ungheresi*), Vörösmartyjevoj lirici i nadasve Körmendievoj prozi. Gino Sirola u antologiji *Accordi magiari* prevodi modernije pjesnike na čelu s njihovim pretečom, Adyem, modernim mađarskim pjesnikom, koji se udaljava od Petöfijeva romantičkog lirizma i približava se europskom dekadentizmu. U grupu stvaralaca koji u svojem djelu pokazuju neke osobine mađarsko-talijanske kulturne simbioze možemo ubrojiti i uglednoga riječkog povjesničara i publicistu Edoarda Susmela, te prerano umrlog pjesnika i pripovjedača Maria Anghebena.

¹⁷ To je časopis koji nastavlja rad časopisa *Vita fiumana*, te glasilo društva Circolo letterario. U podnaslovu stoji da je to časopis za umjetnost, znanost i književnost.

¹⁸ Po svom značaju „Vedetta” stoji uz bok časopisa poput „La favilla” i „L'alabarda” iz Trsta, te „Pagine istriane” iz Kopra.

¹⁹ Mišljenja smo da je upravo mađarska književnost koja se kroz školstvo u izvornom obliku sustavno infiltrirala, ali javljala i u prevedenom obliku, ostavila određen trag u riječkoj književnosti toga doba. Rijeka je između posljednjih desetljeća 19. stoljeća i početka 20. stoljeća, odnosno za vrijeme tzv. idiličnog razdoblja odnosa s Mađarskom, odigrala značajnu ulogu posrednika između mađarske i talijanske kulture putem vrlo uspješnih i značajkih prijevoda kojima su se bavili riječki prevoditelji, školovani na mađarskom jeziku.

3.3. „Annuario del Circolo Letterario di Fiume” (1912. – 1914.)²⁰

Kroz to glasilo *Circolo letterario*, uz naglašeno iredentističke, promiče i neke svoje napredne ideje²¹. Časopis predstavlja malu antologiju riječkoga talijanskog pjesništva, jer se tu pojavljuju uradci riječkih pjesnika Vincenza Hosta, Silvina Gigantea i Edoarda Susmela. Uz to su zastupljeni i kazališni tekstovi: stihovana tročinka Riccarda Gigantea pod nazivom *Filippo Argenti*, te njegova komedija *Lo zio d’America*.

4. Temeljne značajke književnih priloga u riječkoj periodici

Za Rijeku je u navedenom razdoblju specifično naglašeno usvajanje talijanskih književnih uzora. Složene prilike na talijanskom umjetničkom obzoru naišle su na širok odjek u riječkoj periodici kojoj je, zbog prilika o kojima je bilo riječi u ovome radu, upravo talijanski model predstavljao uzor i nadahnuće. Zbog osebujnih riječkih političkih prilika, ali i duhovne srodnosti, u riječkoj su se književnosti na talijanskom jeziku na retardacijsku pojavu kasnopreporodnih elemenata nadovezali aktualni politički modeli ungarofilije, autonomaštva i iredentizma, a upravo je riječka publicistika od polovice 19. stoljeća nadalje odigrala značajnu ulogu u afirmaciji nacionalne i društveno-ekonomske svijesti njenih žitelja. Društvo *Circolo letterario*, utemeljeno 1893., predstavljat će jezgru iz koje će se isijavati kulturalni iredentizam kao ideološki temelj za nacionalnu borbu velikog dijela autora na talijanskom jeziku. Jedan od prvih glasnika kulturalnog iredentizma bio je Daniele Pillepich, koji je svoje uglavnom ljubavne rime objavljivao pod različitim pseudonimima: Renato Adriani, Daniele ili Daniele Filippi u tadašnjim časopisima „Varietà”, te „Studio e lavoro”. U istome listu „Varietà” svoje pjesme po uzoru na talijansku poeziju (Stecchettija) i mađarsku poeziju (Petőfija) objavljuje i Mario Schittar. Međutim, taj pjesnik poznat kao „Zuane de la Marsecia” značajan je kao prvi predstavnik tzv. *antejske konvencije* riječkoga talijanskog pjesništva, a njegova je jedina zbirka poezije *Rime fiumane* zabilježena kao prva knjiga na riječkome mjesnom govoru – fiumanskom dijalektu²².

5. Zaključak

Novine i časopisi imali su važan udio u procesu koji je postepeno doveo do promjene stanja duha, pogleda na društvo i umjetnost, način mišljenja i djelovanja. Osim izuzetaka (poput P. Pillepicha i V. Hosta), najveći dio riječkog pjesništva na talijanskom jeziku krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća zapravo je imitacija velikih uzora poput Carduccija, Pascolija, pa čak i klasika poput samog Dantea ili Petrarche. Takav odabir pjesničkih uzora zapravo predstavlja svojevrsni anakronizam

²⁰ Iredentističko je glasilo društva *Circolo letterario*, te kao takvo nastavlja tradiciju „Vedette”.

²¹ Prikupljanje peticije s potpisima kako bi se u *Teatro Comunale* postavio i dramski program, a ne samo opere, osnivanje Narodne knjižnice Alessandro Manzoni, osnivanje akademskog tečaja talijanske književnosti, održavanje niza tečajeva i predavanja (tzv. conferenze) i drugo.

²² Irvin Lukežić, Mario Schittar, *Libellus*, Crikvenica-Rijeka, 1995a.

i odraz je izolacije Rijeke od velikih europskih kulturnih centara, kao i samodopadne uljuljanosti u učmalu provincijsku atmosferu bezbrižne lagode.

Marginaliziranost Rijeke, zapravo izoliranost grada od ostatka njegova prirodnog tkiva na zemljopisnoj i etničkoj razini, a time i na kulturnoj razini, ostavila je uočljiv trag na polju umjetničkog stvaralaštva. Spoj osjećaja ugroženosti od vanjskih utjecaja i nepogoda, ali istovremeni samodopadni ponos uvjetovan privilegiranom gospodarskom i političkom pozicijom, urodio je jedinim pjesništvom koje je Rijeka u takvim okolnostima mogla proizvesti. Možemo zato ustvrditi da se u najvećem broju slučajeva radi, dakle, o dosta skućenoj, ali zato vrlo militantnoj provincijalnoj poeziji²³ koja veliča grad, njegovu ljepotu i općenito njegov značaj koji se ustvari preuveličava. Slažemo se sa Samanijem kad u svojem osvrtu²⁴ navodi da samo ozračje grada nije pogodovalo razvoju pjesništva. Naime, praktični duh sa stremljenjima neposrednom probitku te etnički heterogene zajednice koja je bila zaokupljena više industrijom i pomorstvom negoli meditacijom, a prednost davala *hedonističkim* životnim radostima, nije ostavljao prostora njegovanju poezije koja je po svojoj prirodi *asketska*. Velik je broj domoljubnih pjesnika: Enrico Centis, Pietro Degan, Icilio Baccich, Cosimo Battestini, Giovanni Prodam, Riccardo Pitteri (autor *Ode Rijeci* vrlo klasičnih prizvuka), Vincenzo Nascimbeni²⁵ (*Inno a Fiume*). Takve su retoričke, svečane ode s pretenzijama veličanstvenosti zapravo produkt vremena s početka 20. stoljeća kada su u tijeku sukobi s mađarskim vlastima koje sve oštrije nameću svoj društveno-politički, a time i kulturni utjecaj.

Želeći utvrditi predmetnotematske odlike riječkog pjesništva u razdoblju od 1900. do 1919. možemo reći da najveći dio pjesama oslikava bezbrižni malograđanski svijet uljuljkan u svoju prividnu materijalnu sigurnost i prizore malih životnih radosti. Zapažamo i visok stupanj zavičajnosti jer su prostori poezije vrlo često vezani uz sam grad Rijeku, posebno gradsku jezgru koju čini stari grad i njegove uske uličice u kojima se odvijaju različite dogodovštine. Osobito se to odnosi na sastavke na tragu tzv. antejske konvencije. Često je gradski toranj kao simbol samostalnosti grada opjevan stihovima, dok je rimski slavoluk (*arco romano*) u pjesničkoj viziji simbol izvorišta povijesnog kontinuiteta te s *talijanskim jezikom* kao još jednim od *toposa*, spona s idealiziranim maticom Italijom.

Kako to bilježe naši dijalektolozi, *riječki je mjesni idiom* (tzv. *fumanski /fjumanski dijalekt*)²⁶, koji je u međuvremenu prerastao u opći komunikacijski nadnacionalni medij,

²³ Pjesništvo je za autore prvenstveno zabava, razonoda, površni izljev osjećaja koji ne zadiru u srž ili dubinu problema. Okosnicu svega predstavlja veličanje grada Rijeke, bilo da je to vezano uz političke probleme oko neprestanog dokazivanja njezina talijanstva ili pak očuvanja njene ugrožene kvazisamostalnosti, tj. autonomništva. Stoga je pjesništvo zapravo uvjetovano takvom pozicijom grada i njegove sudbine.

²⁴ Salvatore Samani, „Poeti e studiosi fiumani“, *Fiume (Rivista di studi fiumani)*, Roma, 1965., str. 170.

²⁵ Za potonjeg Rijeka je „sole italico...quel che brilla in fronte...“, eterna di sue virtudi fonte“, „faro e scolta vigile sul margine fatal“. Egzaltiranim tonom u ovoj odi iz 1903. autor podsjeća da je veliki pjesnik upravo ovdje, zapravo ovim našim morem, zacrtao granicu dokle sežu potomci latina.

²⁶ Odstupanja od autentičnog fjumanskog dijalekta k nekoj vrsti neutralnijeg dijalekta venetskog supstrata uočen je već u prošlom stoljeću i predmetom je izučavanja jezikoslovaca. Pritom je posebno uočljiv slučaj dr.

relativno rano postao dijelom postpreporodnoga nacionalnog bića i kulturne samo-svijesti riječkoga talijanskog stanovništva. Kao takav, preuzima značajnu ulogu u riječkom pjesništvu, posebice kad se radi o pjesmama u kojima se očituje društvena kritika, humor i ironija. U rijetkim prilikama kada se u pjesmama javlja pokušaj političke satire, sve je to gotovo u dobrohotnom, bezazlenom tonu generacije koja još nije upoznata s ratnim nevoljama. Takva blaga satira, zapravo ismijavanje i izvrgavanje ruglu ličnosti iz društveno-političkog života predstavljat će specifičnost talijanskoga riječkog pjesništva. Da bi na neki način naglasili komičnu stranu tog osebujnog stvaralaštva, pjesnici su čak i svojim pseudonimima nastojali izmamiti smijeh²⁷. Što se formalnih značajki tiče, možemo uočiti da su pjesme riječkih pisaca pretežno kompaktne, nevezana stiha, a često u njima zapažamo elemente dijaloškog diskursa. Prema mišljenju nekih autora, valja pretpostaviti da učestala uporaba dijaloškog oblika u pjesmi sadrži odjeke duboko ukorijenjene riječke tradicije pisanja libreta za kazališne predstave. Naše je mišljenje da uz taj element moramo uzeti u obzir isto tako ukorijenjenu folklornu pjesničku tradiciju.

Riječka književnost na talijanskom jeziku kroz razdoblje prvih dvaju desetljeća 20. stoljeća izraz je multikulturalnosti sredine te mnoštva raznorodnih kulturnih utjecaja koji su je obogaćivali dajući joj specifičan pečat. Nažalost po našu kulturnu povijest, umjesto neopterećena umjetničkog stvaranja u ozračju modernih europskih kulturnih strujanja, gotovo cjelokupni kulturni život grada Rijeke bio je u tom razdoblju podređen učvršćivanju nacionalnih osjećaja.

Literatura

Balić-Nižić, Nedjeljka, *Talijanski pisci u Zadru pred prvi svjetski rat (1900. – 1915.)*, EDIT, Rijeka, 1998.

Damiani, Alessandro, *Fiume: cultura di barriera*, neobjavljeni rukopis.

Deghenghi-Olujić, Elis, *Le riviste culturali italiane pubblicate in Istria nel Novecento*, Pietas Iulia- Pula, EDIT, Rijeka, 1999.

Despot, Miroslava, „Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843.-1945.“, Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura: zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 611-621.

Glogović, Mario, *Tiskarska produkcija u Rijeci od 1848. do 1868. godine*, magistarski rad, Filozofski fakultet Univerze u Ljubljani, 1984.

Hergešić, Ivo, *Hrvatske novine i časopisi do 1848.*, Zagreb, 1936., str. 95.

Gina Antonya čiji pjesnički jezik najviše teži k literarnom standardu, te se tako doima umjetnim, gotovo izvještačenim.

²⁷ Zuane de la Marsecia ili Zuane del Perilo, Azzecagarbugli, Patacheo, Carambol, Roccambole, Gnifa, Zanza, Bastian Pilela detto Nuvolo i drugi, tek su neki od pseudonima kojima su se u tu svrhu poslužili. Da takvi stihovi nisu pisani s ozbiljnim ambicijama, dokazuje činjenica da su, s druge strane, ti isti pisci punim imenom i prezimenom potpisivali ostale svoje sastavke.

Lukežić, Irvin, *Mario Schittar*, Libellus, Crikvenica – Rijeka, 1995a.

Miksa, Gianfranco, *I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945. Analisi e linee di sviluppo*, doktorska disertacija, Università degli studi di Trieste, 2011/2012.

Pužar, Aljoša, *Città di carta, Papirnati grad, Talijanska književnost Rijeke u XIX. i XX. st.*, Edit, Rijeka, 1999.

Roić, Sanja, *Talijanske književne pobude u časopisima hrvatske moderne (1895-1905)*, magistarski rad, Filozofski fakultet Zagreb, 1982.

Samani, Salvatore, „Poeti e studiosi fiumani”, *Fiume (Rivista di studi fiumani)*, Roma, 1965., str. 125-170.

Srdoč-Konestra, Ines, „Riječka književnost na talijanskom jeziku”, *Kolo*, 14, 2004., br. 4, str. 242-252.

NOVINE

La Bilancia (1867. – 1919.)

La Voce del Popolo” (1889. – 1915./1922.)

La Difesa (1897. – 1901.)

Il Popolo (1902. – 1919.)

Il corriere (1907. – 1909.)

La Giovine Fiume (1907. – 1910.)

Il Lavoratore (1909. – 1913.)

Il Giornale (1912. – 1919.)

Giornale Cinema Parigi (1913. – 1914.)

ČASOPISI

Arco romano (22. 1. – 30. 4. 1905.)

La Vedetta (1906. – 1907.)

Annuario del Circolo letterario di Fiume (1912. – 1914.)

SUMMARY

Dolores Miškulin

LITERARY THEMES IN ITALIAN PERIODICALS IN RIJEKA FROM 1900 TO 1919

Despite the abundance of periodicals in Italian language in Rijeka in the second half of the 19th century and early 20th century, their comprehensive and systematic research together with their modern and objective evaluation is still insufficient. With the aim of contributing to the elucidation and analysis of under-studied Italian publications in Rijeka, we have tried to consider from the contemporary point of view the context in which the subject of our interest appears, to study the available written documents, and to evaluate the facts of literary phenomena within a given corpus. We have tried to substantiate by examples the thesis that literary themes in our local newspapers and magazines of Italian language expression, besides further exploring the Italian literary heritage, have contributed to our overall cultural events through the opening of aesthetic horizons of readers and a number of authors, and have largely contributed to the intertwining of the two cultures. Through testing, systematization and classification of literary topics, we concluded that newspapers and magazines in Rijeka, as the most important medium of the historical period that we examined, have had a significant and dynamic part in the process that led to the gradual change of mindset, views on society and art, and an overall way of thinking and action. In our opinion, through our contribution we have tried to reconstruct from oblivion a valuable segment of Rijeka's cultural heritage.

Key words: *newspapers; magazines; literary themes; multiculturalism; Rijeka Literature*